

Sosiologi og diagnose

Cathrine Holst

Senter for vitenskapsteori, UiB

cathrine.holst@svt.uib.no

Abstract

The article is a critical comment to Gunnar C. Aakvaag's article "Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelse". The comment investigates different meanings of the program of a 'diagnostic sociology' and identifies questions that defenders of such a sociological program need to address, such as the question of normative justification and the relationship between 'diagnostic sociology' and the notion of 'critical sociology'. It also points at some problems inherent in the classical sociological tradition.

Keywords: diagnostic sociology, normative justification, critical sociology, classical sociology

"Hva det opprinnelig kom an på for sosiologien, var å utvikle en empirisk testet og teoretisk formidlet *helhetlig samtidsdiagnose* med kritiske ambisjoner", skriver Gunnar C. Aakvaag (2006:8) i artikkelen "Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelse". Ifølge ham, er dette hva sosiologien, herunder norsk sosiologi, fortsatt bør tilstrebe å utvikle.

Avgrensninger

Etter å ha lest Aakvaags artikkel flere ganger, er jeg fortsatt verken sikker på hva de samtidsdiagnostiske sosiologiske teoriene han skriver om har til felles, eller på hva som skiller disse teoriene fra andre typer av sosiologiske teorier.

Det gjør det vanskelig å svare ja eller nei på spørsmålet om norsk sosiologi i større grad bør tilstrebe å utvikle slike teorier fremfor andre teorier.

Det som foranlediger Aakvaags intervensjon, er en beskrivelse av norsk sosiologi som ”fragmentert” og ”oppsplittet”. Mitt kjennskap til hva som publiseres innenfor faget anno 2006 er imidlertid begrenset. Vurderingen av denne beskrivelsen bør jeg derfor, synes jeg, overlate til andre – selv om det aner meg at Aakvaag kan ha rett.

Underveis i fremstillingen berører Aakvaag videre en rekke kompliserte spørsmål om forholdet mellom teori, empiri og kritikk i sosiologien og i samfunnsforskningen mer allment (hvor kompliserte spørsmålene er, virker han i varierende grad å være klar over). Det er utfordrende nok å gyve løse på disse spørsmålene i en kort kommentar.¹ At utgangspunktet for meningsutvekslingen er en artikkel der bruken av sentrale begreper kunne vært klarere, gjør ikke oppgaven enklere.

Resultatet viser seg i det følgende: hva jeg har maktet å formulere, er noen randbemerkinger til Aakvaags artikkel.² Bemerkningene reflekterer mitt forsøk på å få klarhet i hva det er Aakvaag mener. Jeg forsøker også å si noe om hvilke spørsmål som reiser seg, gitt at mine presiseringer har noe for seg. I tillegg forsøker jeg å nyansere Aakvaags beskrivelser av den klassiske sosiologien, så vel som av den norske såkalte gullaldersosiologien. Den videre diskusjonen får komme i neste omgang.

Å bestemme sykdom

Aakvaag mener sosiologiens sentrale oppgave bør være å diagnostisere samtiden. Hvis dette ikke betyr annet enn at sosiologien bør analysere samtiden, vil få være uenige (det er litt som å si at det bør være en sentral oppgave for sosiologer å bedrive sosiologi). Det er rimelig å tro at Aakvaag har noe mer bestemt i tankene – også ut fra hva han selv skriver. Men hva? I vanlig språkbruk betyr det å diagnostisere ’å bestemme sykdom’. Ut fra en slik definisjon blir en som stiller samtidsdiagnoser kort sagt en som identifiserer samtidens sykdommer. Spørsmålet blir da hvorfor sosiologiens sentrale oppgave skulle være å identifisere sykdommer.

Aakvaag minner oss om at mange forskningsspørsmål ikke er verdinøytrale.³ Av dette selvsagte forholdet følger imidlertid ikke at det å stille diagnoser bør være sosiologiens hovedoppgave. Så begrunnelsen må være en

annen. Aakvaag (2006:8) antyder at den samtidsdiagnostiske oppgaven i en eller annen forstand kan knyttes til ”disiplinens [sosiologiens] konstituerende erkjennelsesledende interesser”. En påstand om at sosiologien i dag bør ha diagnostiske ambisjoner fordi sosiologien opprinnelig hadde det (historisk sett, da disiplinen ble ”konstituert”), er imidlertid uholdbar. Man må, som Aakvaag (2006:14) selv anfører, skille mellom ”opphav og gyldighet”.

Frigjørende erkjennelsesinteresse

Et mer interessant og sannsynlig alternativ er at Aakvaag med begrepet ”konstituerende erkjennelsesledende interesser” sikter til Jürgen Habermas’ begrep om erkjennelsesinteresser (*Erkenntnisinteressen*),⁴ nærmere bestemt til hans begrep om en frigjørende erkjennelsesinteresse. Er artikkelen et forsøk på å legitimere samfunnsvitenskapen, og sosiologien spesielt, med utgangspunkt i menneskers, i denne forstand, interesse i frigjøring? Aakvaag utdyper ikke dette.

En frigjøringsinteresse kan tenkes begrunnet i bestemte ideer om det gode.⁵ Å legge slike ideer til grunn for virksomheten i offentlige institusjoner, herunder vitenskapsinstitusjonen, kan imidlertid vanskelig rettferdiggjøres, gitt verdipluralismens faktum. Det er fornuftig uenighet⁶ blant sosiologer i etiske og politiske spørsmål, som det er det blant borgerne for øvrig. For ”de berørte parter” i dette tilfellet er ikke bare sosiologene selv (Aakvaag 2006:28). I et demokrati er offentlige institusjoners normative grunnlag i siste instans borgernes sak.⁷ Et begrep om en frigjørende samfunnsvitenskap eller sosiologi må kunne rettferdiggjøres med utgangspunkt i upartiske prinsipper borgere med ulike ideer om det gode vil kunne slutte seg til.

Aakvaag vier ikke skillet mellom en upartisk og en substansielt begrunnet frigjøringsinteresse oppmerksomhet.⁸ I det ene øyeblikk parafraseres Kant, i det neste omtales ”forsøket på å tre ut av selvpåført strukturell umyndighet” som ”eit moment i det Hegel kalla ånda si sjølv-realisering [...] i historia” (2006:10).⁹ Hvorvidt en sosiologi legitimert ut fra en slik interesse, uansett begrunnelse, bør tenkes som en sykdomsidentifiserende virksomhet, er for øvrig langt fra innlysende. Samfunnsforskeren er ingen ingeniør, fastslo positivismekritikerne. Bør hun i stedet tenke på seg selv som en lege? Eller som en terapeut? Er sosiologien en som diagnostiserer patologier – for deretter å finne adekvate terapier?

Er og bør

Aakvaag er ikke den eneste som argumenterer for at sosiologien bør ha en diagnostisk oppgave. Han tar selv så å si alle de sosiologiske klassikerne til inntekt for sitt program. Jeg har imidlertid vansker med å se hvordan for eksempel Max Webers krav om å skille strengt mellom er og bør – en anvisning Aakvaag *også*, forvirrende nok, slutter seg til – er forenlig med ideen om en diagnostiserende sosiologi. Å identifisere noe som en sykdom, er å identifisere noe som ikke er slik det bør være. Å skille sykdomstrekk fra andre trekk ved samtiden, bygger med andre ord på normative vurderinger. ”Sosiologiske samtidsdiagnoser skal testes mot erfaringen”, understreker Aakvaag (2006:12). Og utsagn om at noe er sykt er, helt riktig, et deskriptivt utsagn om at noe *er*, og slike utsagn kan testes mot erfaringen. Utsagnet er imidlertid *samtidig* et normativt utsagn om at noe ikke er som det bør være, nemlig *sykt*. Å hevde at slike utsagn kan testes mot erfaringen, er å hevde at man kan slutte fra er til bør. Det kan man som kjent ikke.¹⁰ Av dette følger det at en diagnostisk sosiologi *ikke* kan skille mellom er og bør i den strenge forstand Weber anviste, *og* at den må begrunne sin sykdomsmålestokk ad normativ vei.

Kritisk sosiologi

Ideen om samfunnskritikk som patologikritikk har blitt mye diskutert i tysk sosiologi og sosialfilosofi. Habermas er en bidragsyter. Det er også mulig, men ikke ukontroversielt, å lese Ulrich Beck, som Aakvaag refererer til, inn i denne tradisjonen. Pierre Bourdieu og Anthony Giddens, som også nevnes, tilhører ikke denne tradisjonen. De vil imidlertid begge forsvare ulike ideer om en kritisk sosiologi, hvis dette er fellesnevneren Aakvaag har i tankene. Niklas Luhmann, som det stadig henvises til, kan imidlertid ikke innpasses i dette selskapet. Det ”[...] handler om å ha mot til å gjøre personlig og politisk bruk av vår samtidsdiagnostiserende sosiologiske fornuft i forsøket på å tre ut av selvpåført strukturell umyndighet”, skriver Aakvaag (2006:15). Hans egne utlegninger av Luhmann illustrerer imidlertid til fulle at det for Luhmann ikke ”handler om” dette i det hele tatt. Luhmann deler ikke *en* av Aakvaags (2006:7, 13-15) ”kritiske ambisjoner”.

Fragmentering og dilettantisme

Luhmann har imidlertid, i likhet med de andre nevnte, forsøkt å skissere "en *enhetlig* teori om *hele* samfunnet" (Aakvaag 2006:18). La oss si at det er *slike* teorier Aakvaag ønsker at norske sosiologer forholder seg til – og i neste omgang selv bidrar til å utvikle. Utfallet av en slik teoretisk vending vil imidlertid ikke nødvendigvis bli en "samtdiagnostisk og sosialfilosofisk revitalisering av den sosiologiske offentlighet" (Aakvaag 2006:27). Resultatet kan i stedet bli – som en del spør – jåleri og dilettantisme. For å gjøre slike spådommer til skamme, er det avgjørende, som Aakvaag (2006:28) understreker, at en kritisk masse i faget er "grundig skolert" i teoriene som diskuteres. Det er vanskelig å tenke seg noe mindre revitaliserende enn diskusjoner om teorier få har lest og enda færre egentlig forstår.

Man bør vel videre tilstrebe å unngå at en eventuell fragmentering mellom empiriske forskningsfelt (lik den Aakvaag beskriver) erstattes av en radikal oppsplitting i ulike teoriperspektiver. Aakvaag skriver om familiesosiologer som ikke diskuterer med politiske sosiologer og omvendt. En situasjon der tilhengere av Bourdieu ikke diskuterer med tilhengere av Habermas eller Luhmann og vise versa, vil ikke gjøre disiplinen mer "enhetlig og integrert", hvis det skulle være poenget.

Hva er en god samtidsdiagnose?

Et annet, men beslektet spørsmål, er hvordan man kan vurdere slike *enhetlige* teorier om hele samfunnet. (Spørsmålet er beslektet fordi meningsfull diskusjon på tvers av teoriene, forutsetter en viss enighet om vurderingskriterier). Sansene må konsulteres: det må undersøkes om teoriene "virkelig korresponderer med virkeligheten eller ikke", som det står, i en for en positivisme-kritiker litt uheldig formulering (Aakvaag 2006:12). Men enhver samfunns-teori bygger også på normative utsagn; samtidsdiagnostiske teorier gjør det, som vist, per definisjon. De kan videre bygge på transcendentale resonneringer. "Den herredømmefrie dialog" betegner ingen faktisk dialog som kan studeres ved hjelp av samfunnsvitenskapelig metodikk, men en mulighetsbetingelse¹¹ for faktisk dialog.

Noen av de *enhetlige* teoriene om hele samfunnet som Aakvaag ramser opp, inneholder dessuten samtidskarakteriserende utsagn med en litt uklar

status. For eksempel er Luhmanns utsagn om ”at funksjonelt differensierte samfunn er desentrerte av den grunn at subsystemene [...] snakker radikalt forskjellige språk”, ikke ment som et utsagn man kan teste den empiriske holdbarheten av i samme forstand som for eksempel Robert K. Mertons ”middle-range theory” om ulike typer av avvik i moderne samfunn. I hvilken forstand skal vi så forstå Luhmanns utsagn? Jeg utelukker ikke at Luhmanns samtidskaraktistikk er ”god” – men hva mer eksakt gjør den god? I diskusjonen av dette spørsmålet – som av andre spørsmål knyttet til vurderingen av samfunnsteoriens gyldighet – må ulike svar brynes mot hverandre i kritisk ”meningsutveksling”, som Aakvaag (2006:27) antyder. Det er utilstrekkelig, som han (2006:24) et annet sted antyder, å overlate slike spørsmål til den enkeltes ”sosiologiske hjerte”.

Heller ikke alt som skrives av sosiologer under merkelappen ’teori’ er av samme ulla. Det finnes sosiologisk essaystikk tenkt for det opplyste allmennmarkedet, det finnes grandiose forsøk på å ta samtiden på pulsen, det skrives sosialfilosofi, moralfilosofi og politisk filosofi, og sosiologisk *middle-range theory*. Kategoriene er ikke rene. Sosiologisk essaystikk kan inneholde sosialfilosofisk innsikt, moralfilosofi kan innlemme *middle-range theory*, også videre. Jeg savner imidlertid en større bevissthet omkring distinksjoner av denne type hos Aakvaag.

Gullalder?

Resepsjonen av sosiologiens klassiske bidrag og av den norske såkalte gullaldersosiologien blir også unødvendig ukritisk. Fortellingen er at fortiden er gyl- den, mens samtid og den nære fortid preges av forfall – problemene begynte en gang ved inngangen til 1980-tallet (Aakvaag 2006:17). Fortellingen kjen- ner vi i et uendelig antall varianter – Aakvaag refererer til en del av dem. En bedre fremtid skapes imidlertid ikke gjennom noen enkel repetisjon eller ”revitalisering” av fortiden. Fremtidens problemer kan være andre enn forti- dens. Og alt som glimrer er ikke gull – selv ikke i norsk gullaldersosiologi. Fredrik W. Thue (2006) gir i sin avhandling om norsk samfunnsvitenskap flere eksempler på hva man vel må kunne kalle ”kritisk-normativ utglidning” i norsk sosiologi i denne perioden – Dorothy Smith fremstår som relativt sober i denne sammenheng,¹² selv om jeg, i likhet med Aakvaag, ikke kan slutte meg til den standpunkttepiemologien hun forsvarer.

Gullalderssosiologene ”kritiserte systemet” (Aakvaag 2006:17). Man kan imidlertid ikke, som Aakvaag gjør, ganske enkelt forutsette at kritikere av systemet alltid er *the good guys*. Hvorvidt de er det, avhenger av ”systemets” legitimitet så vel som av kritikkenes gyldighet. At gullalderssosiologien var opposisjonsvitenskapelig i motsetning til den senere styringssosiologien, kan også diskuteres. Ta Ottar Brox’ arbeider om Nord-Norge – de var regimekritiske, men var de ikke også styringsrelevante? Var de ikke også, og også ment som, innspill til hvordan primærnæringene skulle forvaltes?

Den klassiske sosiologiens begrensninger

Aakvaag nevner mange gode grunner til at vi bør lese sosiologiens klassikere. Det er imidlertid også grunn til å undersøke om ikke ting av betydning kan ha blitt utelatt fra sosiologiens synsfelt gjennom klassikernes avgrensning av disiplinen. At sosiologien fra klassikerne av både har vært bekymret for ”samfunnsoppløsning og meningstap” og for ”mangelen på frihet”, kan være riktig. Men sistnevnte bekymring kan ikke uten videre kalles en ”liberal bekymring”. Frihet er en verdi i alle de viktigste politiske ismene. Verdien defineres og prioriteres imidlertid ulikt. Når sosiologien av og til blir beskyldt for å ha et liberalt underskudd, er det fordi man mener fagets sentrale skikkelser i for liten grad har vært opptatt av betydningen av frihet i liberal forstand. Det finnes fortsatt mange misforståelser og mye misforstått kritikk av liberalismen i sosiologifaget.

Hvordan skape en legitim samfunnsorden, var Thomas Hobbes’ spørsmål. Inspirert av Talcott Parsons kan vi lese sosiologien som en utrettelig kritikk av svaret hans. Den kontraktskapte orden, som Hobbes skisserte, forutsetter en forutgående sosial orden, har sosiologer ment. Hobbes’ spørsmål var imidlertid ikke bare hva som *skaper* orden, men også hva som skaper *legitim* orden. Sosiologer har vært opptatt av å beskrive og analysere den sosiale orden, og de har, i klassikernes ånd, titt kommet med utfall om hva som er i veien med den. Faget har imidlertid ingen kultur for normativ argumentasjon og diskusjon av legitimitetsspørsmål tilsvarende den man finner innenfor for eksempel statsvitenskapen, rettsvitenskapen og innenfor deler av økonomien, som velferdsøkonomien.

Sosiologien har dessuten, siden klassikerne, blitt beskyldt for å ikke anerkjenne betydningen av politiske institusjoner. Dette forholdet belyses inter-

essant av Aakvaag. Med dette aktualiseres imidlertid også forholdet mellom sosiologien og de andre samfunnsvitenskapene. For er ikke politikken tross alt statsvitenskapens domene? Det er den, men politikken kan *også* være sosiologiens domene, men da gjerne med utgangspunkt i andre problemstillinger (for eksempel dem Aakvaag skisserer). Dette faktum – at ulike samfunnsvitenskaper studerer de samme institusjonene, men fra ulike perspektiver – er et argument for at diskusjonene også bør gå på tvers av fag. Vi lever kort sagt i en tid der mange skal snakkes med, på ulike hold. Og da har jeg ikke engang nevnt at norske sosiologer vel også bør tilstrebe å snakke med andre lands sosiologer. Hvor helhetlig og integrert resultatet av slike diskusjoner vil bli, avhenger av mange forhold, og vil naturligvis først vise seg med tiden. For hva folk blir enige om – og hva de forblir uenige om – etter å ha snakket sammen, vet vi først etter at de har snakket sammen.

Noter

1. For en mer inngående behandling av noen av disse spørsmålene, se Holst (2005).
2. Takk til en anonym konsulent for klargjøring av hva kommentaren min bidrar med – og hva den ikke bidrar med.
3. Aakvaag (2006:14) skriver at ”rettferdighetsoppfatninger og moralske intuisjoner kan og bør gi retning til vitenskapelige spørsmål, problemstillinger og hypotesedannelse”, og at vitenskapelig kunnskap ”kan brukes kritisk eller politisk”.
4. Habermas anlegger ”[d]et samtidsdiagnostiske perspektiv som ligger mitt eget sosiologiske hjerte nærmest”, skriver Aakvaag (2006:24).
5. Habermas forankrer erkjennelsesinteressene i en filosofisk antropologi: de kan utledes av ”menneskeartens interessestruktur med røtter i den sosiale organisasjonens medier; arbeid, språk og makt”, skriver han i *Erkenntnis und Interesse* (1968). Den frigjørende erkjennelsesinteressen utledes av en antropologisk forankret autonomiidé knyttet til menneskeartens reproduksjon gjennom det språklige medium. Det kan diskuteres om Habermas her forsvaret en teleologisk teori om menneskets selvrealisering basert på bestemte ideer om det gode. I sin senere språkfilosofi knytter Habermas fortsatt menneskelig frigjøring til realiseringen av en autonomiidé, men autonomiideen begrunnes nå med utgangspunkt i hva vi alltid-allerede forutsetter som deltager i kommunikasjon.
6. Det vil si uenighet som ikke kan avvises med henvisning til at noen av partene ikke er fornuftige, jf. John Rawls’ (1996) begrep om ”reasonable disagreement”.
7. Dette er ikke et argument mot universitetets autonomi eller mot betydningen av grunnforskning.
8. Dette er overraskende, ettersom han i andre sammenhenger er meget opptatt av det prinsipielle skillet mellom verdibaserte og prosedurale begrunnelser.
9. Aakvaag siterer her Skjervheim.
10. For å unngå misforståelser: Dette er et logisk poeng. Det faktum at man logisk kan skille mellom er-utsagn og bør-utsagn betyr ikke at alle faktiske utsagn enten er er-utsagn eller

- bør-utsagn. Utsagnet 'Dette er sykt' er for eksempel både et utsagn om hvordan noe er og et utsagn om at noe ikke er som det bør være (nemlig sykt).
11. Habermas omtaler selv sin teori om disse mulighetsbetingelsene som universal-pragmatisk. Her bruke jeg imidlertid termen *transcendental* i bred betydning, det vil si i betydningen 'mulighetsbetingende'.
 12. Smith skriver utfordrende og intelligent om samfunnskritikkens forutsetninger. Aakvaags kritikk av henne fremstår som litt vilkårlig, gitt den ukritiske omtalen av skikkelser som har skrevet ting man ikke uten videre kan si det samme om.

Litteratur

- Habermas, Jürgen (1968): *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Habermas, Jürgen (1991): *Erläuterungen zur Diskursethik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Habermas, Jürgen (2003): *Wahrheit und Rechtfertigung: philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Holst, C. (2005): *Feminism, Epistemology & Morality*. Bergen: Universitetet i Bergen
- Rawls, John (1996): *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press
- Thue, F. W. (2006): *In Quest of a Democratic Social Order: The Americanization of Norwegian Social Scholarship 1918-1970*. Oslo: Universitetet i Oslo
- Weber, Max (1990): *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal
- Aakvaag, G. C. (2006): "Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelse", *Sosiologi i dag* nr. 4, 6-33

Sammendrag

Artikkelen er en kritisk kommentar til Gunnar C. Aakvaag's artikkel "Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelse". Kommentaren introduserer ulike betydninger av begrepet 'diagnostisk sosiologi' og en del spørsmål som reiser seg i denne sammenheng, blant annet spørsmålet om normativ rettferdiggjøring og forholdet mellom 'diagnostisk sosiologi' og 'kritisk sosiologi'. Kommentaren tar også opp noen problematiske trekk ved den klassiske sosiologiske tradisjonen og ved resepsjonen av norsk "gullaldersosiologi".